

Γιὰ τὴν πίστιν

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σταῦρος Ζουμπουδάκης

ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ

Ἀθήνα 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οι Εκδόσεις Άρτος Ζωής
ανήκουν στο

ΑΥΜΠΕΡΟΠΟΙΤΗΑΙΟ ΙΔΡΥΜΑ

Άρτος Ζωής

Μουμπουλινας 28, 106 82 Αθήνα

Τηλ: 210 88 24 547 – Fax: 210 82 28 791

e-mail: artos@otenet.gr

www.artoszois.gr

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ίδρυματος:

Σταύρος Ζουμπουλάκης	Πρόεδρος
Άντωνος Δικαίος	Πραγματεύας
Γιάννης Σταυρόπουλος	Ταμία
Ίωάννης Δεργιτσόπουλος	Σύμβουλος
Δημήτριος Παστάκος	Σύμβουλος
Μαρίλη Παπουτσάκης	Σύμβουλος
Θοδωής Δρίτσας	Σύμβουλος

© 2019, Εκδόσεις Άρτος Ζωής

Διορθώσεις: Μαρία Παργαφώνη

Αρχική μακέτα έξιφολλου της σειράς: Μαρία Τσουμαχιδίου
Έκθεση: Βαδής Σαντορινιάς

Επιχειρησιακά κείμενα, σχεδονοσήριση:
Τσάνη Σαντορινιάς & Σία Ε.Ε.

ISBN: 978-960-8053-71-7

Χαιρετισμός (Σταύρος Ζουμπουλάκης) 11

Α' συνεδρία (πρόεδρος: Σταύρος Παργαλάκης)

Χρήστος Καραγιάννης, Η πίστη ως ένοποιητικό
στοιχείο του βιβλικού Ίσραήλ 15

Μόσχος Γκουτζιούδης, Η πίστη στις διηγήσεις
Θαυμάτων. Από την Πεντάτευχο στα συνοπτικά
Ευαγγέλια 33

Αικατερίνη Τσαλαμπούνη, «Πίστις Χριστού»
στις έπιστολές του Παύλου. Ένας όρος -κλειδί
στην παύλεια σωτηριολογία 53

Συζήτηση 91

Β' συνεδρία (πρόεδρος: Μόσχος Γκουτζιούδης)

Πάργος Καραμανώλης, Ή πίστις στὸν Φίλιωνα τὸν Μετάνοιχα	103
Σταύρος Γιαγκαλόγλου, Πίστη καὶ γνώση στὴν πατερική θεολογία. Ἡ ἐφημερευτική τῶν Ἑλλήνων Πατέρων στὴ βιβλική θεώρηση τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως	120
Συζήτηση	152

Γ' συνεδρία (πρόεδρος: Στέλιος Βαββιάκης)

Κώστας Ἀνδρουλάκης, Πίστη τοῦ Λόγου. Ἐνοια καὶ λειτουργία τῆς πίστεως στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ	159
Πάνης Πιστός, «Δὸς μοι τοῦ σῶ». Ὁ Γιακόμπι γὰ τὸν Λόγο καὶ τὴν Πίστη	204
Χαράλαμπος Βεντής, Ἐνας Χριστιανισμὸς τῆς καρδιάς. Ἡ ἀπολογητική τῆς καταγωγῆς στὸ συναίσθημα στὸ ἔργο τοῦ φηγητοῦ Διακρημαχέρ	225
Συζήτηση	253

Δ' συνεδρία (πρόεδρος: Κώστας Ἀνδρουλάκης)

Βασιλική Τσαχίρη, Ἐμφάνσεις τῆς πίστεως στὸ ἔργο τοῦ Δάσεν Κίρκεγκωρ	261
Μιγάνης Πάνγυλος, Ὁ Μαιναντιοῦ χωρὶς τὴν πίστη;	283
Στέλιος Βαββιάκης, Ἡ ἱθική τῆς πίστεως	315
Μιγάνης Φιλιππου, Βούληση καὶ θρησκευτική πίστη	350
Συζήτηση	370

Ε' συνεδρία (πρόεδρος: Βασιλική Τσαχίρη)

Πάργος Βλαντής, Ἡ πίστη στὸν Κάρολ Μπάρετ	389
Ἄγγελος Γουνόπουλος, Τὸ πρωτεῖο τῆς πίστεως στὴ θεολογία τῆς ἀπέλευθέρωσης	410
Σταῦρος Ζουμπουλάκης, Πίστη καὶ ἀγάπη	466
Συζήτηση	478

Γιάννης Πίσσης

«Δός μοι που στῶ»
'Ο Παχόμπι γιά τόν Δόγο και τήν πίστη

Σήμερα, βέβαια, θυμόμαστε τόν Φρήντριχ Χάινριχ Παχόμπι (Friedrich Heinrich Jacobi, 1743-1819) πολύ λιγότερο από τόν Κάντ, τόν κατά είκοσι χρόνια γρηαιότερο σύγχρονό του. Στην εποχή τους, ωστόσο, ὁ Παχόμπι θεωρούνταν ἕξιςο μεγάλος φιλόσοφος. Σγινά του ἀποδόθηκε ὁ τίτλος τοῦ Γερμανοῦ Πλάτωνα, ὅγι μόνο χάρη στη διαλογική μορφή και τίς λογοτεχνικές ἀρετές τῶν κειμένων του. Ὁ ρόλος του στην ἐξέλιξη τῆς χριστιῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἀπό τόν Κάντ ὡς τόν Χέγκελ, ὑπεῖρξε καθοριστικός. Μάλιστα, κατά τόν Σάιερμαχερ, ὁ Παχόμπι ἦταν ὁ μόνος ἀνάμεσα στους τῶσους και τόσο σημαντικούς στοχαστές τῆς περιόδου που θά μπορούσε νά ἀναγνωριστεῖ ὡς ὁ «Ὁλύμπιος Δίας» τῆς φιλοσοφίας -διπ ἦταν τότε ἀντίστοιχα ὁ Γκαίτε γιά τήν ποίηση-, ὁ μόνος μέ ἄλλα λόγια, που θά μπορούσε νά καταλάβει τόν θρόνο τῆς φιλοσοφίας πάνω ἀπό ὄλες τίς διενέξεις και ἀντιπαράθεσεις τῆς ἐποχῆς.¹ Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Παχόμπι εἶναι

¹ Βλ. τήν ἐπιστολή τοῦ Σάιερμαχερ στόν C. G. von Brinkmann

καίβωδς στοχαστής σέ σχέση μέ τήν ἔννοια τῆς πίστης στη νεώτερη φιλοσοφία. Ὁ Κίρκεγκωρ ἀναρωτήθηκε ἂν θά ράβη νά ἀναγνωριστεῖ ὡς «ὁ εὐρετής τοῦ ἄγνωστος», τοῦ ἄγνωστος στην πίστη ὡς ἀπόδραση ἀπό τόν καταναγκασμό τῆς φιλοσοφικοῦ συστήματος; Ἡδῶ, ὅμως, ἀντά τά ἴδια ἐνδεικτικά, που ἔγιναν σκοπὸ νά δείξουν τή σημασία ἴδια Παχόμπι, μοιάζουν νά συγκρούονται μεταξύ τους. Ὁ βραῖνος που ἐπῆρξε τό ἄγμα στην πίστη, τό ἄγμα ἔξω ἀπό τή φιλοσοφία, ἀπό που και ὡς που ἦταν κατάλληλος γιά τόν ὀδυμτο θρόνο τῆς φιλοσοφίας;

Ἡ παρουσίαση ἐπιχειρεῖ νά φωτίσει τί ἀκαίβωδς λέει ὁ Παχόμπι γιά αὐτό τό ἄγμα και γιά τή σχέση ἀνάμεσα στόν Δόγο και τήν πίστη, τή φιλοσοφία και τή μή φιλοσοφία. Ἡ θέση τοῦ Παχόμπι παρουσιάζεται μέσα ἀπό τί ἔργα του μέ χρονολογική σειρά. Εἶναι πάντως αἰτιοσημῆτο τό γεγονός ὅτι ἡ θέση του ἦταν ἐντυπωσιακά σταθερή μέσα στά χρόνια, πέρα ἀπό μία μετατόπιση στην

τῆς 2011/2002, στίο L. Jonas, W. Diltthey (ἐπιμ.), Aus Schlieiermachers Leben. In Briefen, Reimer, Βερολίνο 1863, τόμ. 4, σ. 83. Παρ. Andreas in Spannungsfeld von F. Schlegel und Schlieiermachers, στίο W. Jaeschke, 8. Sanktaulen (ἐπιμ.), Friedrich Heinrich Jacobi. Ein Wendepunkt der geistigen Bildung der Zeit, Meiner, Ἀμβούργο 2004, σ. 126-141: 139.

¹ Βλ. Søren Kierkegaard, Abschließende unwissenschaftliche Nachschrift zu den philosophischen Brocken, I, Kierkegaard Gesammelte Werke (ἐπιμ. E. Hirsch, H. Gerdes, H. M. Jungmans), Diederichs, Κόπενχαγη 1950 κ.έ., τόμ. 16, σ. 93. Για τή σχέση τοῦ Kierkegaard und Jacobi, βλ. Klaus-M. Kodalle, «Salto Mortale: Heinrich Jacobi, 8.π., σ. 395-421.

ορολογία, την οποία συζητά εδώ τό τελευταίο εδάφιο. Από αυτή την άποψη, τουλάχιστον, ήταν λοιπόν ολόμπια ή τους σύγχρονους του με τους οποίους αντιπαρέθεσε. Για τό 1796 χτυπούσε τόν Γιακόμπι έν όνόματι του Λόγου-άπό άγοστέρα, μπορεί κανείς νά πεί σχηματικά, ένώ δεκαέξι θρησκευτικής πίστης.³ Ο Γιακόμπι, άπό τή μεριά του, σε ένω αυτό τό διάστημα είχε μείνει έχει πού ήταν. Τόν Σλέγκελ στην πρώτη φάση του θά τόν συναντήσει ό άναγνώστης στα έπόμενα.

Ο δρόμος τής απόδειξης και τό άλμα στην πίστη Τό άλμα στην πίστη, τό περίφημο «σάλο μοσάλε», εισάγεται στό βιβλίο του Γιακόμπι Για τή θεωρία του Σπινόζα σε έπιστολές προς τόν κύριο Μόζες Μέντελσον (1785).⁴ Ο Γιακόμπι εισάγει τό άλμα, προκειμένου νά διασωσει όρισμένες θεμελιώδεις για τή ζωή μας πεποιθήσεις: α) τήν πεποίθηση ότι τά αντικείμενα που αντιλαμβάνομαστε με τίς αισθήσεις μας υπάρχουν πράγματι έξω από μās,

³ Βλ. Friedrich Schlegel, «Jacobis Woldemar» (1796), Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe (στό έξής: KFSÄ), Schönigh, Βιέννη, Πανεπιστήμιον, Μόναχο 1958 κ.έ., τόμ. 2, σ. 57-77. Friedrich Schlegel, «Jacobi-Revision» (1812), στό W. Jaeschke (έπιμ.), Der Streit um die Göttlichen Dinge (1799-1812), Meiner, Άμβούργο 1999, παράρτημα (Πηγές), σ. 328-339.

⁴ Friedrich Heinrich Jacobi, Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn (1785), Meiner, Άμβούργο 2000, σ. 26.

ανέξαρτητα από μās, β) τήν εικόνα που έχομε για τους έγους μας ως ελεύθερους δράστες, που σκόπιμα έκκινούμε άδικακές άδυσίες, προνοώντας τό άποτέλεσμα τους, γ) τήν πίστη ότι αϊτία του κόσμου είναι ένας Θεός που αντιστοιχα δα ελεύθερα και σκόπιμα, δηλαδή τήν πίστη ότι θεία πρόνοια. Στις πεποιθήσεις αυτές δεν μπορεί νά φτάσει ό «δρόμος τής απόδειξης». ⁵ Γιατί δεν μπορεί νά φτάσει: Έπειδή σε αυτόν τόν δρόμο γνωρίζω κάτι όταν τό συνάγω ως αναγκαίο από τους δρους του, άπό τίς προποθέσεις του, άπό τόν άπογώνια λόγο του: είτε τό υπάγω σε έναν αναγκαίο νόμο είτε τό έντάσσω ως μέρος σε ένα ένω. Σε αυτόν τόν δρόμο δεν μπορώ λοιπόν νά φτάσω σε κάποια άπόλυτη άρχή, άνευ δρων. Θά σημειαινε ότι τήν υπάγω στις προποθέσεις της, ότι ανασυγκροτώ τούς δρους του άνευ δρων, πράγμα άτοπο.⁶

Έχεινες οι θεμελιώδεις πεποιθήσεις δεν συνάγονται από άλλες, έγμενα. Τίς ένστεργίζομαστε με μια «άμεση βεβαιότητα, που όχι μόνο δεν χρειάζεται άπογώνιες λόγους, αλλά άποκλείει κάθε άπογώνια λόγο». ⁷ Ο Γιακόμπι μιλά για ένα «συναίσθημα», μια «πίστη» ή μια «άποκαλύψη». ⁸ Άργότερα μιλά για τό «θαύμα της άντλησης» έξωτερικών άντικειμένων και τό «μυστήριο τής ελευθερίας» ⁹ ή για τό

⁵ Στο ένω, σ. 122.

⁶ Βλ. Friedrich Heinrich Jacobi, «Beilage VII zu Über die Lehre des Spinoza» (1789) [σημειώγραμμα VII στό β' έκδοση του έργου], στό Jacobi, Über die Lehre des Spinoza, ό.π., σ. 271-293: 287 κ.έ., καθώς και 284 κ.έ. σημ.

⁷ Jacobi, Über die Lehre des Spinoza, ό.π., σ. 113.

⁸ Στο ένω, σ. 81, 113 κ.έ., 123 κ.έ.

⁹ Jacobi an Fichte (1799), Jacobi Werke, τόμ. 2.1: Schriften zum

«θαύμα της πρόνοιας και της έλευθερίας»,¹⁰ δηλαδή της πνευματικής μας ύπαρξης και της αντίστοιχης ύπαρξης του Θεού. Αντίθετα, η απόδεικτική, συλλογιστική ύπαρξής μας δίνει πάντα μία βεβαιότητα «από δεύτερο χέρι»,¹¹ τό Β ισχύει υπό τον όρο ότι ισχύει τό Α, ενώ τό Α ισχύει υπό τον όρο ότι ισχύει τό Β. Έντελει, αυτή η γνώση αντλεί τη βεβαιότητά της από μία πρώτη, άμεση βεβαιότητα. Για παράδειγμα, η έμπειρική μας γνώση άφορα νόμους και σχέσεις, αλλά έχει την ύπαρκτική της βάση στην άμεσότητα της αντίληψης. Οπότε: «Τό ουσιώδες στοιχείο κάθε ανθρώπινης γνώσης και πράξης είναι η πίστη».¹²

Από την άλλη μεριά, μία συνεπής όρθολογική φιλοσοφία, που ζητά για τό καθετί τον άποχώρωνα λόγο, που άκολουθεί πιστά τον όρομο της απόδειξης, που μας οδηγεί, άφου δέν μας οδηγεί σε αυτές τις πεποιθήσεις: «Ο όρομος της απόδειξης οδηγεί στη μοιρολατρία», διακηρύσσει ό Πιαχόμπι.¹³ Οδηγεί δηλαδή στον νεπερμινισμό, την άρνηση της έλευθερίας της βούλησης. Η πρακτική συνείδηση της έλευθερίας μας είναι, κατά τον Πιαχόμπι, ή πιό θεμελιώδης από τις θεμελιώδεις πεποιθήσεις μας.¹⁴ Για την άαίβια, ό

Transzendentalen Idealismus, έπιμ. W. Jaeschke, I.-M. Pischke, Meiner, Aufßugro 2004, σ. 187-258: 214.

¹⁰ Friedrich Heinrich Jacobi, «Einleitung in des Verfassers sämtliche philosophische Schriften» (1815), Jacobi Werke, τόμ. 2.1, ό.π., σ. 373-433, 396.

¹¹ Jacobi, Über die Lehre des Spinoza, ό.π., σ. 113.

¹² Στο ίδιο, σ. 124.

¹³ Στο ίδιο, σ. 122.

¹⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 34.

όρομος της απόδειξης οδηγεί στον σπινοζισμό. Αυτό είναι, κατά τον Πιαχόμπι, ή μόνη συνεπής όρθολογική φιλοσοφία: τό καθετί πραγματικό εντάσσεται σε μία ένιαία αιτιακή τάξη, την όποια ή σχέση άπεικονίζει σε μία ένιαία λογική τάξη. Καμία άσυνέχεια, καμία διακοπή, καμία άνευχή τάξη. Καμία δέν μπορεί να υπάρξει μέσα στη μία τάξη ή όσω άρχή δέν μπορεί άρχή [Principium] είναι εκείνη στην άλλη. Η άνευ όρων άρχή [Principium] είναι εκείνη που υποκειται στη μία τάξη όσο και στην άλλη. Είναι ή έπιμενης άρχή, ό Θεός του Σπιινόζα. Οπως τον περιγράφει ό Πιαχόμπι, είναι «ή άμίμητης άρχή της πραγματικότητας μέσα σε καθετί πραγματικό, του Είναι μέσα σε κάθε ύπαρξη»,¹⁵ γωρίς να έχει μία ξεχωριστή ύπαρξη δίπλα στις άλλες. Τά έπιμέρους, πεπερασμένα όντα είναι στην έπιμνησία του Πιαχόμπι: «μή όντα».¹⁶ Δέν είναι αυθύπαρκα, δέν είναι τίποτα έξω από τις μεταξύ τους συνδέσεις, αλλά όλα μαζί και οι συνδέσεις τους εδράζονται στο άληθινό Είναι, τό «Είναι κατεξοχήν», που δέν είναι άλλο από τον σπινοζικό Θεό, τη μοναδική ύπόσταση.¹⁷

Ο Πιαχόμπι προσφέρει στο βιβλίο του μία έντυπωσακή άνασυγκρότηση της φιλοσοφίας του Σπιινόζα. Η παρουσίασή του στάθηκε καθοριστική για την πρόσληψη

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 45.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 95.

¹⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 101, 108. Για μία προσεκτική άνασυγκρότηση του έργοματος του Πιαχόμπι ότι τό ιδεώδες μιας άδιάλειπτης συνοχής των περάχτων άρχης άναπόδραστα σε μία μορφή σπινοζισμού, βλ. Ulrich Schüssler, «Modifikationen des Spinozismus, Jacobi und der spätere Fichte über Erkenntnis und Freiheit im Anschluss an die "Ethik"», στο Jaeschke, Spinoza (έπιμ.), Friedrich Heinrich Jacobi, ό.π., σ. 301-318: 301-306.

του Σπινόζα στον λεγόμενο γερμανικό ιδεαλισμό. Είναι, μάλλον, πολύ προσεκτική και άκριβής, σε αντίθεση με την άπλουστευτική εικόνα για τον Σπινόζα που ήταν κυρίαρχη μέχρι τότε. Δείχνει λοιπόν ο Γιακόμπι ότι η φιλοσοφία του Σπινόζα δεν είναι ένας ιδεολόγος: η τάξη των ιδεών, της σκέψης, δεν ανάγεται στην τάξη των εκπατών, της ύλης. Οι δύο τάξεις είναι ανεξάρτητες και εντούτοις παράλληλες. Είναι δύο όψεις της ίδιας τάξης, της μοναδικής ύστατης. ¹⁸ Και αυτός όμως ο σπινόζικός παραλληλισμός δεν παύει να σημαίνει μοιρολατρία. Η σπινόζικη εύθεβία, τό να δρᾶς σύμφωνα με τους νόμους της φύσης σου, όπως αντίστοιχα και η καντιανή, ή συμφωνία με τον ήθικό νόμο, δεν ἀρκοῦν στον Γιακόμπι. ¹⁹ Δείχνει ακόμη ο Γιακόμπι ότι η μοναδική ύσταταση δεν είναι τό όλον ως συνάθροιση των επιμέρους όντων, ἀλλά ένα όλον «μέ την αὐστηρή σημασία», πρότερο των μερών του. ²⁰ Εντούτοις: «Ο σπινόζισμός είναι ἀθεισμός». ²¹ Η ύσταταση ως πρότερη

¹⁸ «Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum» (η τάξη και σύνδεση των ιδεών είναι η ίδια με την τάξη και σύνδεση των πραγμάτων): Baruch de Spinoza, *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt* (1677), γερμανικά-γερμανικά, μεταφ.-επιμ. W. Bartuschat, Meiner, Αμβούργο 2007, μέρος 2, πρόταση 7, σ. 108. Βλ. Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ό.π., σ. 96, 78 κ.έ.

¹⁹ Σέ σχέση με τον Σπινόζα, βλ. Friedrich Heinrich Jacobi, «Über die Freiheit des Menschen» (1789) [προσθήκη στη β' έκδοση του *Πά της Θεωρία του Σπινόζα*, στο Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ό.π., σ. 166-179; 176 (και ως παράρτημα στο Jacobi an Fichte, ό.π., σ. 243-252; 249 κ.έ.)]. Σέ σχέση με τον Κάντ, βλ. Jacobi an Fichte, ό.π., σ. 257 κ.έ.

²⁰ Βλ. Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ό.π., σ. 91.
²¹ Στο ίδιο, σ. 118.

των τρόπων της -έχεινο που ό Σπινόζα όνομάζει natura naturans σε αντιδιαστολή προς τους τρόπους, τή natura naturata- δεν έχει χωριστή ύπαρξη και δεν διαθέτει, όπως δείχνει πειστικά ό Γιακόμπι, ίδια βούληση και διάνοια. ²² Πως θα λυρωθούμε από αυτές τής συνεπτείες, τον άθεισμό και τή μοιρολατρία; Ό Γιακόμπι βίσκει τή διεξόδο με τό σάλτο μοστάλε. Ό Φρήντριχ Σλέγκελ, στην κριτική του κάποια χρόνια αργότερα, τό περιγράφει ως ένα «σάλτο μοστάλε στην άβυσσο του έλέους του Θεού». ²³ Η άλήθεια είναι ότι ό Γιακόμπι δεν έννοεί τό άλμα ως βουτιά στην άβυσσο. Δεν βουτᾶ με τό κεφάλι κάτω. Είναι προσωρινά με τό κεφάλι κάτω και προσγειώνεται με τά πόδια στο σταθερό έδαφος τής πίστης, τής άμεσης βεβαιότητας. Γι' αυτό και προτάσσει στο βιβλίο του ως μότο τό άρχιμήδειο λόγος που στῶ. ²⁴ Πάντως, η θέση του δεν παύει να είναι προκλητική ή και σκανδαλώδης. Μοιάζει να λέει: ή λόγος έχει μάς όδηγεί, αλλά δεν είναι αυτό που ποθεί ή καρδιά μου.

Σύμφωνα με τον Σλέγκελ, ό Γιακόμπι είναι σαν τον Ρωμαίο του Σαίξπηρ:

²² Βλ. στο ίδιο, σ. 25, 98, καθώς και τή σχετική κριτική του Γιακόμπι στην έπιγραφή του Σπινόζα έκ μέρους του Χέντερ στα συμπληρώματα IV και V τής β' έκδοσης, ό.π., σ. 237-251.
²³ F. Schlegel «Jacobis Woldemar», ό.π., σ. 237-251.
²⁴ Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ό.π., σ. 77.
τόσο που ό Γιακόμπι κατανοεί τό άλμα, βλ. στο ίδιο, σ. 26, 36. Πρβλ. Birgit Sandkaulen, *Grund und Ursache. Die Vernunftkritik Jacobis*, Fink, Μόναχο 2000, σ. 23 κ.έ.

και άλλα νοήματα όντα. Για αυτή την πίστη μιλά ο Πιακόμπι. Ο δέ χριστιανισμός δέν έχει να κάνει με αιώνας αγάπης κατά τό πρότυπο του Χριστού.³¹

Ο Χιούμ, ο Ρήντ και ο Σπινόζα

Ο Πιακόμπι επιχείρησε συνολικά να αναμετρηθεί με τις παρανοήσεις της θέσης του και προπάντων με την κατηγορία ότι διδάσκει έναν ανρθολογισμό και σκοταδισμό—ή αργότερα ο Σέλλινγκ—³² στο έργο του Ο Ντρίβιντ Χιούμ περί της πίστης ή ιδεαλισμός και ρεαλισμός. Ένας διάλογος (1787). Ο Πιακόμπι αποκρούει λοιπόν την κατηγορία ότι προσωθεί μία «τυφλή πίστη»,³³ έναν φανατισμό. Πιο

³¹ B. Jacobi, Über die Lehre des Spinoza, ό.π., σ. 114 κ.έ.

³² «Προφανώς όφειλετε να ιδρύσετε ένα νέο μοναστικό τάγμα, το οποίο ό όρκος θα ήταν εκείνος της έκουσίας βλακειας, όπως είναι για τα άλλα τάγματα ό όρκος της έκουσίας βλακειας, όπως είναι για της έκουσίας υπακοής. Δύσκολα πάντως θα κερδίζατε για αυτό τό νέο τάγμα άλλα μέλη εκτός από εκείνα που ήδη θα παρουσιάζαν μία άκούμε βλακειά και μία φυσική πενία του πνεύματος»: Friedrich Wilhelm Josef Schelling, Denkmal der Schrift von den göttlichen Dingen ec. des Herrn Friedrich Heinrich Jacobi und der ihm in derselben gemachten Beschuldigung eines absichtlich täuschenden, Lüge redenden Atheismus (1812), στέ Jaeschke (έπιμ.), Der Streit um die Göttlichen Dinge, ό.π., σ. 242-314; 288.

³³ Friedrich Heinrich Jacobi, David Hume über den Glauben oder Idealismus und Realismus. Ein Gespräch (1787), Jacobi Werke, τόμ. 21, ό.π., σ. 5-112: 18. Σχετικά με την πρόθεση του διάλόγου, βλ. και Jacobi, «Einleitung», ό.π., σ. 375.

συνκεκλιμένα, αποκρούει την κατηγορία ότι ιστορεδώνει συγκεκλιμένα ανάμεσα στην αισθητηριακή αντίληψη, από τη διαφορά και στο όποιο ψυχανέμιασμα του υπερασισθητού, μία μεριά, και την άλλη, υπονοώντας τάχα παντού την πίστη σε από την άλλη, Διαλέγει έδω ως μέτρο μία άλλη ηρησκευτικά δόγματα. Διαλέγει έδω ως μέτρο μία άλλη άρχαία ρήση: «Νάφε, και μίμνασ' άπιστείν»³⁴ (να μένεις ηρηθλός και να θυμάσαι να είσαι δύσπιστος) και έπιτα- ηρηθλός τον Σκωτο διαφωτιστή φιλόσοφο Χιούμ και όσα λείται τον Σκωτο διαφωτιστή φιλόσοφο Χιούμ και όσα ένενος λέει περί πίστης. Ο Πιακόμπι παραθέτει, τόσο σε ηρηθλός μετάφραση όσο και στο άγγλικό πρωτότυπο, έντετη χωρία από την Έρευνα για την άθρωπτη νόηση.

Πράγματι, ο Χιούμ υποστηρίζει ότι ή διαφορά ανάμεσα στην αντίληψη μας ένός έξωτερικού αντικειμένου και σε ένα γέννημα της φαντασίας μας δέν βλίσκεται στον πρό- πο σύνδεσης των παραστάσεων. Η διαφορά βλίσκεται σε ένα ισχυρό, ζωηρό φυσικό συναίσθημα που άπαντα στην πρώτη περίπτωση και που μάς υπογκρώνει να δεχτούμε την πραγματικότητα του αντικειμένου. Πίστη (belief) είναι τό κατάλληλο όνομα, κατά τον Χιούμ, για αυτό τό συναίσθημα που μάς καθοδηγεί στη γνώση και στην πράξη.³⁵ Ο συνομιλητής του Πιακόμπι—καθώς τό έργο έχει τη μορφή διαλόγου—πειθεται βέβαια, άλλα πάντως

³⁴ Jacobi, David Hume über den Glauben, ό.π., σ. 7, 50, 112. Το έντετη ένήκει στον κωμωδογράφο και φιλόσοφο Έμπιχαμο.

³⁵ B. Jacobi, ό.π., σ. 28 κ.έ.: David Hume, An Enquiry Concerning Human Understanding (1748), στέ Hume, Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals, έπιμ. P. H. Niddich, Clarendon, Όξφόρδη 1975, σ. 5-165: 47-50 («Belief is the true and proper name of this feeling», σ. 48 κ.έ.).

ἀναφωνεί: «Τὸ μόνο ποῦ λείπει τώρα εἶναι νὰ δικαιολογήσετε καὶ τὴ γρήση τῆς λέξης “ἀποκαλύψη” στὸν Χριστὸν δὲν ὑπάρχει κατὰ τέτοιον. Πιὰ ἴσως ὁ Πιακόμπι, ὁ Χριστὸς κλίνει πρὸς τὸν «σκεπτικιστικὸ ἰδεολογικόν», μὴ γιὰ «τὸ παραγματικὸ ἢ ὅ,τι θεωροῦμε τέτοιον». Ἀντίθετα, ὁ ἴδιος ὁ Πιακόμπι εἶναι «ἀποφασιστικὰ ρεαλιστής»: στὶς αἰσθήσεις μας ἀποκαλύπτονται τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα, τὰ πράγματα καθαυτὰ.³⁶

Ὁ Πιακόμπι ἐπιτελείται ἐπίσης τὸν Τόμας Πήντ (Thomas Reid), τὸν ἄλλο Σκωτσέζο φιλόσοφο, ἐκπρόσωπο ἑνὸς ἄμεσου ρεαλισμοῦ τοῦ κοινοῦ νοῦ. Ἀπὸ τῆς μιά μερῆς, δικαίως τὸν ἐπιτελείται, καθὼς ἡ θέση τοῦ Πήντ γιὰ τὴν αἰσθησιακὴ ἀντιληψη, ποῦ δὲν θὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς αἰτιακὴ ἐπίδραση τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ στὴν ἄμεση βεβαιότητά της δὲν ἐμπλεκέται καμμία συναγωγή, εἶναι ἀντιστοιχίη μὲ ἐκείνην τοῦ Πιακόμπι. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὠστόσο, δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἔχει μελετήσει. Τὸν παραθέτει μάλιστα ἀπὸ δευτέρο χέρι.³⁷

³⁶ B.A. Jacobi, David Hume über den Glauben, ὁ.π., σ. 31 κ.έ. B.A. Hume, Enquiry, ὁ.π., σ. 49: «realities, or what is taken for such».

³⁷ Ὁ Πιακόμπι ἐπιτελείται τὴ θέση τοῦ Πήντ πὼς ἡ αἰσθησιακὴ ἀντιληψη εἶναι μιά παράστασις ἀξεχώριστῆ ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου, παραθετοῦντας ἕνα χωρίο ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Πήντ Essays on the Intellectual Powers of Man (Ἐπιμύθεο 1785) ἢ ὅποια δημοσιεύτηκε στὴ γερμανικὴ λογοτεχνικὴ ἐφημερίδα τῆς Λένας Allgemeine Literatur-Zeitung τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1786. B.A. Jacobi, David Hume über den Glauben, ὁ.π., σ. 22 κ.έ. Ὁ Πιακόμπι ὅπως τεκμηριώνεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του—προμηθεύτηκε τὸ ἐν λόγω ἔργο τοῦ Πήντ μετὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ βιβλίου του γιὰ τὸν Χριστὸν.

στὴν πορεία τοῦ διαλόγου, ὁ Πιακόμπι ἐπιχειρεῖ, ἐνάντια στὸν Χριστὸν, νὰ συναγάγει τίς ἐννοίες μας τῆς ἔκτασης ἢ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος ὡς ἔργους, ἀποδύοντας ἀναγκασίως καὶ καθολικῶς, σὲ μιά ἐμπειρικὴ πάντως βῆση. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐπιχειρεῖ μιά, ἐναλλακτικὴ πρὸς τὴν καντανιανή, παραγωγή (Deduktion) αὐτῶν τῶν ἐννοιών. Ὠστόσο, ὁ φιλόσοφος στὸν ἴδιο ὁ Πιακόμπι στηρίζεται γιὰ αὐτὸν τὸν σκοπὸ δὲν εἶναι ὁ Πήντ. Στὸν Πήντ ἀπουσιάζει μιά ἀντιστοιχίη σφραγιστικῆ. Ὁ φιλόσοφος στὸν ἴδιο στηρίζεται ὁ Πιακόμπι δὲν εἶναι ἄλλως ἀπὸ τὸν Σπινόζα. Ὁ Πιακόμπι ὁμολογεῖ πὼς τὸ ὑπόβαθρο αὐτῆς τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Σπινόζα γιὰ τίς καινές ἐννοίες (notiones communes), στὶς ὁποῖες βασιζέται ἡ ἀσφαλὴς σιδηροδρομικὴ μας γνώση.³⁸

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ σχέση τοῦ Πιακόμπι μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα δὲν εἶναι ἡ ἀπλὴ ἀπέχθεια. Στὸ πλαίσιο

B.A. τὸ σχετικὸ σχόλιο τῶν ἐπιμεινθέντων στὸν τόμο Jacobi Werke, τόμ. 2.2: Schriften zum transzendentalen Idealismus. Anhang, ἐπιμ. W. Jaeschke, I.-M. Pischke, Meiner, Ἀμβούργο 2004, σ. 515.

³⁸ B.A. Jacobi, David Hume über den Glauben, ὁ.π., σ. 61 σημ. (προσθήκη στὴ β' ἐκδόσιν τοῦ 1815). Γιὰ τὴν παραγωγή τῶν ἐννοιών ποῦ ἐπιχειρεῖ ὁ Πιακόμπι, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 57-61. Γιὰ τίς καινές ἐννοίες στὸν Σπινόζα, βλ. Spinoza, Ethik, ὁ.π., μέρος 2, πρόταση 40, σχόλιο 1 καὶ σχόλιο 2, σ. 176, 180 κ.έ. Γιὰ μιά ἀναλυτικὴ τεκμηρίωση τῆς θέσης ἴσ' ὁ Πιακόμπι στηρίζεται κατὰ βάση στὸν Σπινόζα καὶ ὄχι στὸν Τόμας Πήντ, βλ. Brady Bowman, «Notiones Communes und Common Sense: Zu den spinozianischen Voraussetzungen von Jacobis Rezeption der Philosophie Thomas Reids», στὸ Jaeschke, Sandkaulen (ἐπιμ.), Friedrich Heinrich Jacobi, ὁ.π., σ. 159-176 (σὲ σχέση μὲ τὴν παραγωγή τῶν ἐννοιών: σ. 172-176). Τὴν ἐξάρτηση τοῦ Πιακόμπι ἀπὸ τὸν Πήντ δείχνεται, ἀντίθετα, ὁ Paul Franks, «Divided by Common Sense», ὁ.π., σ. 210-214.

της διενέξης για τον πανθεισμό, ο Γιαχόμπι αναφέρεται στο βιβλίο του για τον Σπινόζα με τον όρο «ὁ Σπινόζα καὶ ἀντι-Σπινόζα μου».³⁹ Είναι και τα δύο: Σπινόζα και ἀντι-Σπινόζα, συμπάθεια και ἀντιπάθεια. Ὅπως τὸ θέτει ὁ Γιαχόμπι στὸ ἴδιο τὸ ἔργο: «Ἀπὸ τῆ μοφολατρία ἐξή- γω ἄμεσα τὸ συμπέρασμα ἐναντίον τῆς μοφολατρίας, ⁴⁰ Ὅπως θὰ τὸ θέσει ἀργότερα: Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα εἶναι τὸ «ἐγαλτήριο» γιὰ τὸ ἄλλα στὴν πίστη.⁴¹ Εἶναι ἄρα ὑπογεωτρικὸ νὰ πατήσει κανεὶς στὸν Σπινόζα – ἐκεῖ ποὺ ὀδηγεῖ ὁ δρόμος τῆς ἀπόδειξης, τὸ φιλοσοφικὸ ἰδεῶδες μᾶς ἐνωιας λογικῆς τάξης ὁδῶν τῶν πεποιθήσεων – προκει- μένου νὰ ξεφυγεῖ μὲ τὸ ἄλλα καὶ νὰ φτάσει στὸ σταθερὸ ἔδαφος – τὸ ἔδαφος τῶν ἄμεσων, ἀναγκαστικὰ ἐν μέρει ἀσύνηδων πεποιθήσεων. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο φτάνει κα- νεὶς στὸ ἔδαφος τῆς μὴ φιλοσοφίας, ἡ ὁποία εἶναι πλεόν συνειδητὰ μᾶς μὴ φιλοσοφία, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γνωρίζει τὰ ὅρα τῆς φιλοσοφίας. Ὁ δρόμος γιὰ τῆ μὴ φιλοσοφία περνᾷ λοιπὸν μέσα ἀπὸ τὴ συνειτῆ, καθαρὴ φιλοσοφία. Ἡ ἔκφραση «ὁ δρόμος περνᾷ» θὰ πρέπει βέβαια νὰ ληφθεῖ cum grano salis, ἀφοῦ στὸ τέλος τοῦ δρόμου τῆς ἀπόδειξης ὁφείλει

³⁹ Friedrich Heinrich Jacobi, *Wider Mendelssohns Beschuldigungen betreffend die Briefe über die Lehre des Spinoza* (1786), Jacobi Werke, τόμ. 14, ἐπιμ. K. Hammacher, I. M. Pischke, Meiner, Δαβούργο 1998, σ. 269-331: 274.

⁴⁰ Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ὁ.π., σ. 26.

⁴¹ B. Friedrich Heinrich Jacobi, «Vorbericht zu Band IV der Werke» (1819) [πρόλογος στὸν τόμο IV τῶν Ἀπάντων, ποὺ περιλάμβανε τὴν γ' ἐκδοσὴ τοῦ *Πιά τῆ Θεολογίας* τοῦ Spinoza, ὁ.π., σ. 299-321: 314, *Πιά τὴν «τοπογραφία τοῦ ἀγματος»* στὸν *Ταχόμπι*, B. Sandkaulen, *Grund und Ursache*, ὁ.π., σ. 23-63.

κανεὶς πάντως νὰ πηδῆξει. Τῆ συνειτῆ, καθαρὴ φιλοσοφία κανεὶς τὴν ὀνομάζει «μονολυθική» (Philosophie aus einem Stück), καθὼς σηματοῖ τὴν ἐνωια, ἀδιάλειπτη τάξη τῶν πεποιθήσεων (καὶ ἀντιστοίχα τῶν ὄντων).⁴² Ὡς γνήσιο ἐκφραστὸ τῆς βλῆπει βέβαια τὸν Σπινόζα, ἀλλὰ ἀργό- τερα καὶ τὸν Φίχτε, τοῦ ὁποιοῦ τῆ φιλοσοφία ὁ Γιαχόμπι γαπακρητίζει ὡς «ἀνεστραμμένο σπινολισμό».⁴³ Σὲ αὐτὴ λοιπὸν τῆ φιλοσοφία, ὁ Γιαχόμπι μᾶς ἀναγκάζει πρᾶγματι νὰ εἰσελθουμε.⁴⁴ Ὡστόσο, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς γνήσιους ἐκφραστῶς τῆς, μᾶς προσφέρει κατόπιν μᾶς διέξοδο.

Πέρα ἀπὸ δια αὐτὰ, ἐπισημάνθηκε προηγουμένως τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γιαχόμπι στηρίζεται ἐπιπλέον μὲ θετικὸ ρόλο στὴ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα καὶ συγκεκριμένα στὴ γνωσιθεωρία του. Μάλιστα, γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἐνωια τῆς πίστης στὸν Γιαχόμπι, γιὰ τὴν ἐνωια τῆς ἄμεσης βεβαιότητας, τὸ πρότυπο τὸ προσφέρει πάλι ὁ Σπινόζα. Μὲ τὰ λόγια τοῦ Σπινόζα: «Ποιὸς μπορεῖ νὰ γνωρίζει ὅτι εἶναι βέβαιος γιὰ ὁποιοδήποτε πρᾶγμα, ἂν δὲν εἶναι προ- ηγούμενος ἴδῃ βέβαιος γιὰ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα.»⁴⁵ Μὲ τὰ

⁴² B. Jacobi an Fichte, ὁ.π., σ. 200, 204.

⁴³ Στὸ ἴδιο, σ. 195. B. σχετικά Πίσσης, «Οἱ διενέξεις γιὰ τὸν πανθεισμὸ καὶ τὸν ἀθεϊσμό», ὁ.π., σ. 414 κ.ε.

⁴⁴ Ὁ Γιαχόμπι γράφει ὅτι ὁ ἴδιος καταλαμβάνει στὸ ἀμφιθέατρο τοῦ Φίχτε «ὡς αἰετικός μὲ ἰδιαιτέρα προνόμια [...] μᾶς ἐξέχουσα θέση: ἐπιπρέπει τὸ cogere in parte μου γνώμη προσπανῶς περισσότερο ἐνισχύει παρὰ ἀπὸ τὸ ἔδρανό μου καὶ δικές μου διαλέξεις ἐν εἶδει φροντιστηρίου»: Jacobi an Fichte, ὁ.π., σ. 198. *Πιά τὸ cogere in parte, δηλαδή «ἀνάγκασον ἐσελθεῖν»*, B. *De 14:23*.

⁴⁵ Spinoza, *Ethik*, ὁ.π., μέρος 2, πρόταση 43, σλόγος, σ. 186.

λογία του Πιακόμπι: «Πώς μπορούμε να επιδιώκουμε τη βεβαιότητα, αν η βεβαιότητα δεν μας είναι ήδη εξαρχής γνωστή; Και πώς μπορεί να μας είναι ήδη εξαρχής μέσα από κάτι που ήδη γνωρίζουμε με βεβαιότητα; Για τον Πιακόμπι, η άμεση βεβαιότητα «δεν είναι τίποτε άλλο από την ίδια την παράσταση που συμφωνεί με το παρουσώμενο πράγμα». χωρίς κανένα εξωτερικό κριτήριο της συμφωνίας.⁴⁶ Ο όρισμός αντιστοιχεί επακριβώς στον τρόπο με τον οποίο ο Σπινόζα εξηγεί τι σημαίνει επαρχής ιδέα (idea adaequata) που η ίδια φανερώσει την αλήθεια της (veritas norma sui).⁴⁷ Πιο συγκεκριμένα, πρότυπο για τον Πιακόμπι είναι το τρίτο είδος γνώσης του Σπινόζα, δηλαδή η άμεση, έμπειρική σύλληψη, πέρα από τη συλλογιστική γνώση. Η συλλογιστική γνώση είναι και εκείνη επαρχής γνώση κατά τον Σπινόζα. Ωστόσο, την υπόσταση ως θλον με την αυστηρή σημασία τη συλλαμβάνουμε άμεσα.⁴⁸

Μοιάζει όμως ίσως τότε να έχει κάποια βάση ο σαρκασμός του Σλέγκελ σύμφωνα με τον οποίο το φιλοσοφικό σάλτο μορτάλε είναι πολλή φασαρία για τό τίποτα:

⁴⁶ Βλ. Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ό.π., σ. 113.

⁴⁷ Βλ. Spinoza, *Ethik*, ό.π. Η επαρχής ιδέα είναι, για τον Σπινόζα, το ίδιο το ένεργημα της σύλληψής της ως τέτοιας (ipsam intelligente). Για την άμεση βεβαιότητα στον Πιακόμπι και την επαρχή ιδέα στον Σπινόζα, βλ. Bowman, «Notiones Communes und Common Sense», ό.π., σ. 168 κ.ε.

⁴⁸ Βλ. Spinoza, *Ethik*, ό.π., μέρος 2, πρόταση 40, σελόδο 2, σ. 182. μέρος 2, πρόταση 47, σ. 194. Jacobi, *Über die Lehre des Spinoza*, ό.π., σ. 35: «Θυσιάζουμε τότε [όταν έχουμε στη συλλογιστική γνώση] εκείνο που ο Σπινόζα — με τρόπο βαθύνο και ύληλο — ονομάζει άνωτατο είδος γνώσης στα κατώτερα είδη γνώσης: σφαλίζουμε τό όγμα της ψυχής με τό όποιο ανυπαίβνεται τον Θεό και τον έαυτο της».

παρχει κανείς τρομερή φόρα, αλλά πηρά κατακόρυφα και προσγειώνεται στο ίδιο σημείο.⁴⁹ Μοιάζει, αντιστοίχα, να έχει βάση η κριτική του Σλέγκελ ότι η άμεσότητα είναι αναγκαστικά κενή: χωρά τον ανθρωπομορφικό Θεό του Πιακόμπι, χωρά έξιαου την υπόσταση του Σπινόζα ή όποιο άλλο περιεχόμενο.⁵⁰

Τι θα έλεγε ο Πιακόμπι απέναντι σε αυτή την κριτική; Στον λογικό ενθουσιασμό, την αγάπη για την αλήθεια ως

⁴⁹ Βλ. Friedrich Schlegel, *Athenäums-Fragmente* (1798), αρ. 346, KSA, ό.π., τόμ. 2, σ. 227. Την ίδια εικόνα υιοθετεί αγόρεφα και ο Σέλλινγκ. Βλ. Schelling, *Denkmal der Schrift von den göttlichen Dingen*, ό.π., σ. 303 κ.ε.

⁵⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830), Hegel Gesamte Werke, τόμ. 30, έκμ. W. Bonsiepen, H.-C. Lucas, Meiner, Αμφούργο 1992, §63 παρατήρηση, σ. 103 κ.ε.: «Τό περιεχόμενο αυτής της πίστης είναι τό ίδιο τόσο άπροσδιόριστο, ώστε έπιπέσει μέν και αυτό τό περιεχόμενο, αλλά έπιπέσει έξιαου και την πίστη ότι ο Δαδαί Δάμα, ο ταύρος, ο πηληγας κ.ο.κ. είναι ο Θεός». Πάντως, ως σημειωθεί ότι ο Σέλλινγκ σέ αυτό τό κείμενο, την Εισαγωγή της Έγκυκλοπαίδειας των φιλοσοφικών έπιστημών, παραγνατεύεται τον Πιακόμπι μαζί με τον Καρίσιο ως εκπαιδευτικό της στάσης της «άμεσης γνώσης» — της «πρώτης στάσης της γνώσης απέναντι στην αντικειμενωτότητα» — (στο ίδιο, §§61-78), ή άλλα απετέλει ούτε λίγο ούτε πολύ τό κατώγλι για την έφοδο στην έρευνα Λογική. Βλ. σκετικά Anton Friedrich Koch, «Unmittelbares Wissen und logische Vermittlung. Hegels Wissenschaft der Logik», στο *laesche, Sandkaulen* (έκμ.), Friedrich Heinrich Jacobi, ό.π., σ. 319-336. Η στάση του Σέλλινγκ απέναντι στη φιλοσοφία του Πιακόμπι μεταβίβηκε μέσα στα χρόνια. Για τη όριμεια κριτική του Σέλλινγκ στον Πιακόμπι στο παύλο Πιστη και γνώση (1802), βλ. Νάικη Δαβράνου, *Γνώση, πίστη και στον Σέλλινγκ της υποκειμενωτότητας και θεμελίωση της πολιτικής Αθήνα 2017*, σ. 57-72.

τέτοια, ὁ Γιακόμπι ἀντιτάσσει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεί νὰ ἀγαπᾷ μιὰ ἀλήθεια πού τόν καταστρέφει. Ἄν ἐγγυηθεῖται πρόνοια, τότε δὲν μᾶς δυσκολεῖει ἡ ἀπόφαση. Τὴν ἀπόφαση τὴν παίρνει τὸ «συναίσθημα», τὸ ὁποῖο εἶναι κατὰ βάση παρακτικό. Εἶναι ἡ συνείδηση ἡμῶν ὡς δρώντων, καὶ μάλιστα ὡς ἠθικά δρώντων. Ἐμπιστευόμαστε, ἐπιμένωμε, καὶ αὐτὸ τὸ ζωντανὸ συναίσθημα.⁵¹

Ὁ «ἀληθινὸς ὀρθολογισμός»

Στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Σπινόζα καὶ σέ ἐκεῖνο γιὰ τὸν Χιούμ, ὁ Γιακόμπι μιλά γιὰ ἓνα συναίσθημα (Gefühl) ἢ μιὰ πίστη (Glaube) σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸν συλλογιστικὸ Λόγο (Vernunft). Στὰ κατοπινα κείμενα του -ἥδη ἀπὸ τὴς προσθήκες στὴ δεύτερη ἐκδόση τοῦ βιβλίου γιὰ τὸν Σπινόζα τὸ 1789- ἀναδιατάσσει τὴς ἔννοιές του. Τὸν συλλογιστικὸ Λόγο τὸν ὀνομάζει διάνοια (Verstand), ἐνῶ Λόγο (Vernunft) ὀνομάζει πλέον ἐκεῖνο τὸ συναίσθημα, τὴ δύναμη τῆς πίστεως, τὸ «ὄργανο τῆς πρόσληψης τοῦ ὑπεραισθητοῦ».⁵² Ὁ Γιακόμπι -ὄντας ἐδῶ στίς ἀπαρχές μιᾶς μάλλον ἀποτρόπαιης γερμανικῆς παράδοσης νὰ ἀναζητᾷ κανεὶς τὴν ἀληθινὴ σημασία στὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης- προβάλλει τὸ ἐπιγέγραμμά ὅτι τὸ οὐσιαστικὸ Vernunft παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα vernemen, πού σημαίνει ἀκούω

⁵¹ B. Jacobi, «Vorbericht», ὁ.π., σ. 304, 317. Jacobi, «Beilage VII», ὁ.π., σ. 293.

⁵² Jacobi, «Einleitung», ὁ.π., σ. 377. B. ἀκούω στὸ ἴδιον, σ. 402, 422. Jacobi, «Vorbericht», ὁ.π., σ. 306. Jacobi, «Beilage VII», ὁ.π., σ. 296 κ.έ.

ἢ ἀνταναμβάνομαι.⁵³ Ὅπως οἱ αἰσθήσεις μᾶς ἀποκαλύπτουν τὰ αἰσθητὰ, ἔτσι καὶ ὁ Λόγος μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ὑπεραισθητό: καὶ τὰ δύο ὡς θετικά, ἄμεσα δεδομένα.

Ἡ διάνοια εἶναι ἡ ενεργητικὴ καὶ κατασκευαστικὴ, ἀλλὰ κατὰ βάση στείρα γνωστικὴ δύναμη, καθὼς προϋποθέτει γιὰ τὴς κατασκευές της ἓνα ἰλικὸ πού τῆς δίνεται ἀπὸ κάποιον ἄλλου. Οἱ αἰσθήσεις καὶ ὁ Λόγος εἶναι ἐκεῖνες οἱ δυνάμεις πού συμπιπηρεφοῦνται παθητικά καὶ προσλαμβάνουν θετικά δεδομένα. Περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὴν καντιανὴ δάκτριση διάνοια-Λόγος (Verstand-Vernunft), ἡ δάκτριση διάκτριση παραπέμπει λοιπὸν στὸν Πλάτωνα, στὴ δι-ἀκριση διάνοια-νοῦς: Ὁ νοῦς ἐπιπτεῖται τὸ ὑπεραισθητό. Ὁ Γιακόμπι ἐντάσσει πλέον τὸν ἑαυτὸ του σέ μιὰ πλατωνικὴ παράδοση ἐνός «γνήσιου ὀρθολογισμοῦ» ἢ «ἀληθινοῦ ὀρθολογισμοῦ».⁵⁴ Πάντως, ἡ μετατόπιση τοῦ Γιακόμπι ἀφορᾷ μονάχα τὴν ὀρολογία. Τὸ σχῆμα μένει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Ἐπὶ τῆς οὐσίας τῆς θέσης του, δὲν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτα, ὅπως εἰλόγα διαπιστώνει καὶ ὁ ἴδιος στὸ ὕστερο κείμενο του Περὶ τῶν θείων καὶ τῆς ἀποκαλύψης τους (1811).⁵⁵

⁵³ B. Jacobi an Fichte, ὁ.π., σ. 201.

⁵⁴ B. Jacobi, «Einleitung», ὁ.π., σ. 390. Jacobi, «Vorbericht», ὁ.π., σ. 316.

⁵⁵ B. Friedrich Heinrich Jacobi, Von den göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung (1811), στὸ Jaeschke (ἐπιμ.), Der Streit um die Göttlichen Dinge, ὁ.π., σ. 157-242: 200.

τό πολυμοῦν, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀνάμεσα στους δεύτερους ξεχωρίζουν οἱ καθαροὶ φιλόσοφοι, «ὄχι μὲ τὴν ὑψίστη φανατακοὶ τοῦ «λογικοῦ ἐνθουσιασμοῦ» καὶ θέλουν νὰ μᾶς ἐξαγάγουν ἀπὸ τὴν καταδυναστεία τοῦ θετικοῦ καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μιά «γῆ τῆς ἐπαγγελίας, γῆν ρέουσαν μὴν γνώση τῆς γνώσης, χωρὶς γάλα καὶ μέλι καὶ παρῳμίες ἀκαθαρσίες».⁵⁷

Τί σημαίνει ὅμως ἐντέλει λογικὸς ἐνθουσιασμός; Ἰακώμπι υιοθέτησε ὡς ἀντίπαλο δέος τῆς θέσης του τὸν ὄρο πού εἶχε πλάσει ὁ νεαρὸς Σλέγκελ γιὰ νὰ δηλώσει ἐκεῖνο πού λείπει ἀπὸ τὸν Ἰακώμπι. Ἄλλα τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτός ὁ ὄρος; Ὁ Σλέγκελ παρατηροῦσε ὅτι ἐκεῖνο πού ἐμποδίζει τὸν Ἰακώμπι νὰ ἀφθεῖ τὴν ἔρευνα καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ ζητᾶ ἔνα σταθερὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του, νὰ θέλει νὰ πιαστῆ ἀπὸ κάτι τᾶχα δεδομένο, εἶναι «φόβος». Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι «ἐδδειψη ἐμπιστοσύνης».⁵⁸ Ὁ λογικὸς ἐνθουσιασμός ὡς πρώτη ὑποκειμενικὴ προϋπόθεση τῆς φιλοσοφίας σημαίνει ἀκριβῶς τὴν πίστη στὸν Δόγο, τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν συλλογιστικὸ Δόγο. Τὸ Εὐαγγέλιο τῆς φιλοσοφίας «μὴ φοβεῖσθε»⁵⁹ λέει καὶ αὐτό.

⁵⁶ Στὸ ἴδιο, σ. 198.

⁵⁷ Στὸ ἴδιο, σ. 199. Πρβλ. Εξ 3:8, 6:8.

⁵⁸ F. Schlegel, «Jacobis Woldemar», ὁ.π., σ. 72. Πιά τὸν «φίβο ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμη» μιά ἀντιστοιχία ἀργότερα ὁ Σέλλινγκ στὴν ἀντιθέση του ἐναντίον τοῦ Ἰακώμπι στὸ πλαίσιο τῆς διένεξης γιὰ τὸν θεισμό ἢ γιὰ τὰ θεία. Βλ. Schelling, Denkmal der Schrift von den göttlichen Dingen, ὁ.π., σ. 273.

⁵⁹ Μτ 14:27, 17:7, 28:5· Μκ 6:50· Λκ 2:10, 12:7· Ιω 6:20.

Χαράλαμπος Βέντης

Ἔνας Χριστιανισμός τῆς καρδιάς

Ἡ ἀπολογητικὴ τῆς καταφυγῆς στὸ συναίσθημα
στὸ ἔργο τοῦ Φρήντριχ Σάιερμαχερ

Τὸ καινὸ στὸ ὅποιο ὁ Σάιερμαχερ ἀπευθύνθηκε ὡς Χριστιανὸς ἀπολογητῆς μοιράζεται πολλα στοιχεία μέ τὸν μέσο δυτικὸ ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας, κυρίως τὸν Εὐρωπαῖο, γιατί στίς ΗΠΙΑ ἡ θρησκευτικὴ ποσότητα, τὸ τελεῖ σέ ἀποδορμή, διατηρεῖ ἀκόμη ὑψηλά ποσοστά. Τὸ πνευματικὸ κλίμα τοῦ εὐρύτερου γερμανόφωνου γώρου ἐντός τοῦ ὁποῖου γράφει ὁ Γερμανὸς θεολόγος διαφέρει ριζικά ἀπὸ τὴ νοσοπορία καὶ τὴν πνευματικὴτητα καὶ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ἀλλά καὶ τῶν Ὀρθόδοξων Ἄνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, πράγμα τὸ ὅποιο ἀναγνωρίζει ρητὰ καὶ ὁ ἴδιος. Ὁ γερμανόφωνος Χριστιανισμός κατὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔφερε τὴ σφραγίδα τῆς δογματικῆς ἀποκέντρωσης πού εἶχε ἦδη εἰσαγάγει ἡ προτεσταντικὴ μεταρρύθμιση καὶ ὁ πειτισμός. Ἀκριβέστερα, καὶ ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν ἐναπομείνασα λαϊκὴ θρησκευτικὴτητα, τὰ μορφωμένα κοινωνικά στρώματα ἦταν ἦδη θρησκευτικὰ ἀποχρωματισμένα γιὰ διάφορους λόγους, πού θὰ μπορούσαν, ἴσως, νὰ ἀναχθῶν στὸν κοσμοπολιτισμὸ τῆς ἀνερχόμενης ἀστικῆς τάξης, ἢ ὅποια αἰσθανόταν νὰ ἀσφυκτιᾶ στὴ στενωπὸ τῶν